

ΑΙΜΙΛΙΟΣ DURKHEIM¹⁾

ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΥΠΟ

Ι. ΔΑΜΠΙΡΗ

Διὰ νὰ δείξω φωτεινότερα τὴν μεγάλην συμβολὴν τοῦ Αἰμιλίου Durkheim εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν σύμφωνα μὲ καθαρῶς ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ εἰς τὴν ἀληθινὴν χειραφέτησιν τῆς κοινωνιολογίας ἀπὸ ἄλλας συγγενεῖς ἐρεῦνας, θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ὑπενθυμῶ δι' ἄλλῶν τὰς δύο τάσεις αἱ ὁποῖαι ἐκυριάρχουν εἰς τὴν κοινωνιολογίαν κατὰ τὸ τελευταῖον ἡμῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐναντίον τῶν ὁποίων ἀντεπεξῆλθεν εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης συστηματικῆς του μελέτης «περὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας» τὸ 1893.

Ἡ κοινωνιολογία ὡς ἐπιστῆμη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μορφωθῇ παρὰ μόνον ἀφ' ὅτου ἀπὸ τοῦ 18. αἰῶνος μὲ τοὺς Encyclopedistes, ἀλλ' ἰδίως μὲ τοὺς Montequieu καὶ Condorcet ὁ Determinismus ἐπεξετάθη ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν Βασίλειον. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ φιλόσοφοι αὗτοι ἐδειξαν ἀπλῶς τὸν δρόμον εἰς τὴν κοινωνιολογίαν χωρὶς νὰ κατορθώσουν οἱ ἴδιοι νὰ ὁλοτυπώσουν σαφεῖς ἀντιλήψεις διὰ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους.

Ἡ Saint-Simon²⁾ εἶναι ὁ πρῶτος ποῦ ἐδίδαξε, τουλάχιστον σαφῶς ἐξήγησεν, ὅτι αἱ κοινωνίαι εἶναι διάφοροι μὲν ἀπὸ τὰς ἄλλας πραγματικότητας ποῦ μᾶς παρουσιάζει ἡ φύσις, ὑπόκεινται ὅμως καὶ αὐταὶ

---

1) Ὁ Emile Durkheim ἐγεννήθη εἰς Epinal (Βόρεια) τὴν 15 Ἀπριλίου 1858. Ἐδίδαξε τὴν φιλοσοφίαν εἰς διάφορα λύκεια. Ἐπαρόθη εἰς κοινωνιολογικὰς σπουδὰς ἐπὶ τὸ 1882 εὐθὺς μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν του εἰς τὴν Ecole Normale supérieure. Ἰπῆρξεν ὁ πρῶτος ποῦ ἐδίδαξεν εἰς χωριστὴν ἔδραν τὴν κοινωνιολογίαν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ Bordeaux. Τῷ 1896 ἀντικατέστη τὸν Buisson εἰς τὴν ἔδραν τῆς παιδαγωγικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Τὸ 1906 διαπίσθη εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν ὁριστικῶς. Ἀπέθανε τῷ 1917.

2) St-Simon (1760-1825) Oeuvres Choisies 3 τόμοι Paris, Castel, 1861.

εις τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος. Οἱ κοινωνικοὶ ὄργανισμοὶ πρέπει νὰ γίνονται λοιπὸν ἀτικείμενον ἰδιαιτέρας ἐπιστήμης ἀναλόγου μὲ ἐκείνην ποῦ ἀσχολεῖται μὲ τοὺς ἀτομικοὺς ὄργανισμοὺς καὶ ἐπρότεινε νὰ τὴν ὀνομάσωμε «κοινωνικὴν φυσιολογίαν».

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα ποῦ στρέφεται ἡ ἔρευνα τοῦ St-Simon εἶναι ἡ πρόοδος, ποῦ δὲν εἶναι στὴν ἐξουσία μας οὔτε νὰ ἐμποδίσωμεν οὔτε νὰ κυριαρχίσωμεν τὴν πορεία τῆς, ἀπαράλλακτα ὅπως δὲν ἠμποροῦμεν νὰ μεταβάλωμεν τὴν ἀρχικὴν ὠθησιν ποῦ κινεῖ τὸν πλανήτην μας περίξ τοῦ ἡλίου. Ἄφοδ δὲν ἠμποροῦμεν λοιπὸν νὰ μεταβάλωμεν τὴν πρόοδον, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν γραμμὴν τῆς κατευθύνσεώς τῆς. Δι' αὐτὸ ἀντικειμενικὰ καὶ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἱστορίας θὰ καταρτίσωμεν σειρὰς ἱστορικῶν γεγονότων ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἴδωμεν τὴν φορὰν τῆς ἐξελιξέως.

Ἄλλ' ὁ Saint-Simon μόνον ὑπέδειξε χωρὶς νὰ ἐργασθῆ συστηματικὰ μόνος του διὰ νὰ εὕρῃ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους. Ἐπάνω εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς τοῦ προγράμματός του ἐργάσθη ὁ Αὐγουστος Comte. Καθώρισεν πῶς συστηματικὰ καὶ εἰς λεπτομερείας τὴν ἱστορικὴν ἀντικειμενικὴν μέθοδον τῆς κοινωνιολογίας εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκε καὶ τὸ ὄνομα ὑπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὴ σήμερα ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ «Sociologie». — Λέγει ὅτι αἱ κοινωνίαι διττῶς πρέπει νὰ ἐξετάζονται ἀπὸ ἀπόψεως στατικῆς καὶ ἀπὸ ἀπόψεως δυναμικῆς. Ἡ στατικὴ θὰ προσπαθήσῃ νὰ καθορίσῃ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἰς τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις των, ὅπως παρουσιάζονται εἰς ὀρισμένην κοινωνίαν ὀρισμένην στιγμὴν. Ἡ δυναμικὴ θὰ προσπαθήσῃ νὰ ἀνεύρῃ καὶ ὑποτυπώσῃ τοὺς νόμους ἢ μάλλον τὸν νόμον—διότι κατὰ τὸν Comte αὐτὸς ὁ νόμος εἶναι μοναδικός—τῆς κατὰ χρόνον κοινωνικῆς ἐξελιξέως. Ἐνόμισεν δὲ ὁ Comte ὅτι ὁ νόμος τῶν τριῶν καταστάσεων (τῆς θεοκρατικῆς, μεταφυσικῆς καὶ θετικῆς) ἐκφράζει τὴν ἀναγκαίαν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Εἰς τοὺς δύο τελευταίους τόμους τοῦ Cours de philosophie positive ἐξηγεῖ τὸν νόμον αὐτόν, καὶ τελειωτικὰ σχεδὸν νομίζει ὅτι καθώρισεν τὴν δυναμικὴν ἀποψιν τῆς κοινωνιολογίας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν ἐπέζησαν τὰ τελειωτικὰ συμπεράσματα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας τοῦ Comte. Ἀλλὰ τὸ ἔργον του ὑπῆρξε μέγα. Μία νέα ἐπιστήμη προστέθη εἰς τὴν χορείαν τῶν ἐπιστημῶν: ἡ Κοινωνιολογία.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῶν μελετῶν τοῦ Αὐγουστοῦ Comte, ἂν καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ αὐτάς, ἐργάσθη καὶ ὁ Spencer ὁ ὁποῖος ἠθέλησεν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οἱ κοινωνικοὶ νόμοι εἶναι ἀπλῶς εἰδικωτέρα μορφή τῶν γενικωτέρων νόμων ποῦ διέκουν τὴν φύσιν. Ἐπέμεινε εἰς τὴν ὁμοιότητα ποῦ παρουσιάζει ὁ κοινωνικὸς ὄργανισμὸς πρὸς τοὺς βιολογικοὺς ὄργανισμοὺς, καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ποῦ εἶχον ἐξα-

κριθῶθη εἰς τὰς φυσικὰς ἢ βιολογικὰς ἐπιστήμας καὶ ἐπὶ τῶν κοινω-
νιῶν (ἐξέλιξις ὡς τὴν ἀνέπτυσσαν ἢ θεωρία τοῦ Darwin, ἢ προσαρμογὴ
εἰς τὸ περιβάλλον, πάλιν τῆς ζωῆς καὶ ἐπιλογῆ).

Ἐν βιβλίον τοῦ Espinas «Les sociétés animales» εἶναι ἀπὸ τὰ ὑπο-
βλητικώτερα ποῦ ἐγράφησαν διὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἀντίληψιν ταύτην.
Ὅσον δὲ καὶ ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς ἑξομοίωσης τοῦ κοινωνικοῦ πρὸς
φυσικοὺς ὀργανισμοὺς, διδαχθεῖται καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὑπὸ τοῦ Schäffle,
ἐχρεωκόπησε ταχέως ἰδίως λίγῃ ὑπερβολῶν συγγραφέων τινῶν, ὡς τοῦ
René Worms, ποῦ ἠθέλησαν μέχρι μικροτάτων λεπτομερειῶν νὰ ἀνεύ-
ρωσιν ὁμοιότητος, ἕσον λέγω καὶ ἂν ἐχρεωκόπησεν ἡ βιολογικὴ λεγομένη
κοινωνιολογία, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἀπετέλεσε καὶ αὐτὴ
μία σοβαρὴ προσπάθεια πρὸς ἀντικειμενικὴν ἔρευναν τῶν κοινωνικῶν
νόμων, καὶ εἰς τὴν ἐμπέσωσιν τῆς ἰδέας τὴν ὁποῖαν θὰ παραλάβῃ ἀργό-
τερον καὶ θὰ ἀναπτύξῃ ὁ Durkheim ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν
εἶναι συνήθως ἀποτελέσματα ἐσκεμμένης καὶ ἐκουσίως ἀτομικῆς ἐνεργείας
ἀλλὰ μᾶλλον προΐόντα αὐτομάτου καὶ ὑποσυνειδήτου δυνάμεως, τὴν
ὁποῖαν οὐχὶ ψυχολογικὴ αὐτοπαράτηρησις ἀλλ' ἀντικειμενικὴ κοινωνικὴ
ἔρευνα δύναται ν' ἀποκαλύψῃ. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀλληλεπίδρασις τῶν διαφό-
ρων κοινωνικῶν λειτουργειῶν καὶ ἡ ὀργανικὴ ἐνότης των ὡς ἀνεπτύ-
χθησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Espinas παρεσκεύασε τὴν ἐνοιαν τῆς κοινωνι-
κῆς συνειδήσεως, ὡς χωριστῆς καὶ ἰδιαιτέρας ἐννοίας, μὴ δυνάμενης νὰ
θεωρηθῇ ὡς ἀπλοῦν ἀθροισμα ἀτομικῶν συνειδητήσεων ἀλλ' ὡς κάτι τι ὄχι
μόνον ποσοτικῶς ἀλλὰ καὶ ποιοτικῶς διάφορον καὶ ἀνώτερον τῶν ἀτομι-
κῶν συνειδητήσεων. Καὶ καθὼς θὰ ἴδοῦμε παρακάτω ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι ἀπὸ
τὰς κεντρικὰς τῆς νέας κοινωνιολογικῆς σχολῆς.

Ἐν τούτοις ὁ Espinas ἐμμένει εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ κοινωνικὰ καὶ
βιολογικὰ φαινόμενα «ἀποτελοῦν ἐν ὅλῳ διεπόμενον ἀπὸ τοὺς ἰδίους νό-
μους, τοὺς νόμους τῆς βιολογικῆς ἐξηγήσεως» (Espinas, Sociétés ani-
males 1876 σελ. 139).

Ἡ ἄλλη τάσις ποῦ παρατηρεῖτο τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν καὶ ὀλί-
γον ἀργότερον κατὰ τὸ 1890 εἶναι ἡ ὀπαγωγὴ τῆς κοινωνιολογίας εἰς
τὴν ἀτομικὴν ψυχολογίαν.

Τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἔχουν ὡς τελευταίαν βᾶσιν τὰς ἀτομικὰς
συνειδήσεις ἢ ἔρευνά ἐπομένως αὐτῶν εἶναι ἀπλὴ ἐπέκτασις τῆς ἀτομι-
κῆς ψυχολογίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ σκέψις τοῦ Renouvier, τοῦλάχιστον εἰς
τὰ ἔργα του τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἠθικὴν. Ἄλλ' ἐκεῖνος
ποῦ κατ' ἐξοχὴν ἠθέλησε νὰ στηρίξῃ τὴν κοινωνιολογίαν εἰς τὴν ἀτο-
μικὴν ψυχολογίαν εἶναι ὁ Gabriel Tarde μὲ τὸν περίφημον νόμον τῆς
μιμήσεως ποῦ ἀνέπτυξεν εἰς τὸ βιβλίον του «Les lois de l'imitation»
(1890) καὶ ἐπανέλαθεν εἰς μεταγενέστερα ἔργα. Ἡ μίμησις δύναται νὰ

λάβη χώραν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπὸ ἀνθρώπου εἰς ἄνθρωπον, ἢ κοινωνίας εἰς κοινωνίαν τῆς αὐτῆς ἐποχῆς.

Ἡ μίμησις προϋποθέτει τὴν ἀτομικὴν πρωτότυπον σκέψιν ἢ πράξιν, τὴν ἐφεύρεσιν (invention). Μίμησις καὶ ἐφευρέσεις ἀποτελοῦσι τοὺς δύο πόλους ἐπέξ τῶν ὁποίων στρέφεται ἡ κοινωνιολογία τοῦ Tarde, ἡ ὁποία ἐν τελευταία ἀναλύσει εἶναι καθαρὰ ἀτομικὴ ψυχολογία.

Ἐναντίον κάθε ὑπαγωγῆς τῆς κοινωνιολογίας εἰς τὴν βιολογίαν ἢ εἰς τὴν ψυχολογίαν ἀντεπεξῆλθεν ὁ Durkheim, καὶ ἀπὸ τοῦ πρώτου τοῦ συστηματικοῦ ἔργου τὸ ὅποιον ἐξέδωκε τὸ 1893 «Ὁ καταμερισμὸς τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας» διεξεδίκησε διὰ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα χαρακτηριστὰ εἰδικόν, καὶ ἑτερογενῆ πρὸς πᾶν ἄλλο ψυχολογικόν ἢ βιολογικόν φαινόμενον, καὶ διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ἴδιον ἀντικείμενον καὶ ὀρισμένην ἐπιστημονικὴν μέθοδον.

Τί εἶναι κοινωνικόν φαινόμενον καὶ ὁ σαφῆς διαχωρισμὸς αὐτοῦ ἀπὸ ἄλλα φαινόμενα εἶναι πρώτιστον ἔργον τοῦ ἐρευνητῆος τὰ κοινωνικὰ προβλήματα, διὰ νὰ ἐντοπίσῃ τὰς μελέτας εἰς σαφῆ ὀρισμένον κύκλον. Κοινωνικόν φαινόμενον κατὰ τὸν Durkheim (1) εἶναι κάθε τρόπος ἐνεργείας, πάγιος ἢ μὴ, ἱκανὸς νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ἐξωτερικὴν ἐπιβολὴν (contrainte) ἢ ἀκόμη κάθε τρόπος ἐνεργείας γενικῶς ἐξαπλωμένος εἰς μίαν ὀρισμένην κοινωνίαν μὲ ἰδικὴν του ὕποστασιν, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀτομικῶν ἐκδηλώσεων.

Ὅπως βλέπομεν, χαρακτηριστικὸν τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου εἶναι ὅτι ὀφίσταται ἀνεξαρτήτως τῶν ἀτομικῶν συνειδήσεων. Ὅταν ἐκπληρῶ τὰ καθήκοντά μου ὡς συζύγου, πατρός, στρατιώτου ἢ ὑπαλλήλου ἢ δταν ἐκπληρῶ ὀποχρέωσιν συμβατικὴν, τὴν ὁποίαν ἀνέλαβον, ἐνεργῶ καθήκοντα, τὰ ὁποία καὶ ἀνῆλθον σύμφωνα μὲ τὰ ἀτομικά μου αἰσθήματα, εὐρίσκονται ἐν τούτοις καθωρισμένα ἔξω τῆς συνειδήσεώς μου εἰς τοὺς κώδικας ἢ εἰς τὰ ἥθη. Ἄλλως τε πολλάκις ἀγνοοῦμεν τὰς λεπτομερείας τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τὸ δίκαιον ὀποχρεώσεις καὶ καταφεύγομεν εἰς κείμενα τῶν νόμων καὶ τὰς γνώμας τῶν ἐρμηνευτῶν, ἀλλὰ καὶ τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ τύπους ὁ πιστὸς τὰς εὐρήσκον ἐτοίμους ὡς τὰς παρέδωκαν εἰς αὐτὸν οἱ προγενέστεροί του· περαιτέρω τὰ μέσθ τῆς συνειδήσεως, ἢ γλώσσης, οἱ ἀριθμοί, τὰ νομίσματα κτλ. εἶναι τρόποι ἐνεργείας σκέψεως ἢ καὶ συναισθήσεως ἐπιβαλλόμενοι εἰς τὸ ἄτομον ἔξωθεν. Ἄλλο χαρακτηριστικὸν τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου εἶναι ἡ ὀποχρεωτικότης αὐτοῦ ἢ ὁποία ἐκδηλοῦται δταν προσπαθῇ τὸ ἄτομον νὰ

1) Regles de la methode sociologique 6. εκδ. σελ. 19.

μή συμμορφωθῆ. Παραβιάζω κανόνες δικαίου. Ἐπέρχεται ἡ ἰδιόρρυθμος νομική κύρωσις ὑπὸ μορφῆν ποινῆς, ἀποζημιώσεως κλπ.

Παραβιάζω κανόνα ἠθικῆς ἐπέρχεται ὡς συνέπεια κοινωνικῆ ἀντίδρασις ὑπὸ τὴν μορφῆν μομφῆς καὶ ἀποδοκιμασίας. Εἶναι ἀλτθές ὅτι ἐνίοτε ἡ ἐπιβολὴ τῆς κοινωνικῆς συνεδήσεως εἰς τὸ ἄτομον εἶναι ὀλιγώτερον τραχεῖα. Ἐν τούτοις ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη.

Δὲν ἀκολουθεῖ τις τοὺς κανόνες τοῦ συρμοῦ; κινδυνεύει νὰ γίνῃ γελοῖος. Δὲν εἶμαι βέβαια ὑποχρεωμένος νὰ μιῶ ἑλληνικὰ εἰς τὸν τόπον μου ἀλλ' ἂν μιλήσω ἄλλην γλῶσσαν κινδυνεύω νὰ μὴν ἡμπορῶ νὰ συνεννοηθῶ. Ὁ βιομήχανος δὲν εἶναι βέβαια ἀναγκασμένος νὰ ἐφαρμόζῃ τοὺς νέους τεχνικοὺς κανόνες, ἂν ὁμως ἐφαρμόσῃ τὰ συστήματα παρελθούσης ἐποχῆς οἰκονομικῶς θὰ καταστραφῇ. κ.ο.κ.

Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ δικαίου, τῆς ἠθικῆς, τῆς θρησκευτικῆς πεποιθήσεως, τοὺς κανόνες τοῦ συρμοῦ, τοὺς τεχνικοὺς οἰκονομικοὺς κανόνες, τῶν ὁποίων τὴν ἐπιβολὴν ἐπὶ τοῦ ἀτόμου δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς ν' ἀρνηθῆ ὑπάρχουν καὶ τὰ κοινωνικὰ λεγόμενα ρεύματα, ὀλιγώτερον πάγια καὶ καθωρισμένα ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω κανόνες, τὰ ὅποια ὁμως ἐπίσης ἀσκοῦσιν τὴν αὐτὴν ἐπιβολήν. Ὁ Durkheim ἀναφέρει τὴν ἐπίδρασιν πού ἀσκεῖ μὲ ὁμάς, ἐκλογικὴ ἢ ἄλλη συγκέντρωσις, εἰς τὰ μέλη αὐτῆς: γεννᾶ αἰσθήματα ἐνθουσιασμοῦ, οἴκτου, ὀργῆς κτλ. τὰ ὅποια δὲν θὰ ἐγεννῶντο εἰς τὰ καθέκαστα μέλη χωριστὰ· γεννᾷ φερ' εἰπεῖν αἰσθημα μίσους καὶ ὀργῆς μέχρις ἐγκλήματος εἰς ἄτομα, τὰ ὅποια ἔξω τῆς ὁμάδος θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐγκληματήσουν. Ἡ ἱστορία τῶν διαφορῶν ἐπαναστάσεων εἶναι γεμάτη ἀπὸ τοιαῦτα παραδείγματα¹⁾ Ἄλλη τέλος ἰδιότης τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου εἶναι ἡ γενικότης αὐτοῦ. Εἰς ὠρισμένην κοινωνίαν δηλ. τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὴν ἄτομα ἢ τουλάχιστον τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἐνεργοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν αὐτῶν κοινωνικῶν δυνάμεων ὑπὸ τὴν εἰδικὴν μορφῆν τὴν ὅποιαν αἱ δυνάμεις αὐταὶ λαμβάνουν, θρησκεία, ἠθικὴ, δίκαιον κλπ. Ἡ γενικότης ὁμως δὲν εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ. Καὶ ὅταν ἀκόμη μετέχομεν ἀτομικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν κοινωνικοῦ τινος φαινομένου — τὸ ὅποion ἀποτελεῖ τὴν σπανιωτέραν περίστασιν, διότι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προΐοντα συλλογικῆς ἐργασίας αἰῶνων — πάλιν τὸ κοινωνικὸν φαινόμενον εἶναι διαφορῶ φύσεως. Τὸ συναισθημα πού δημιουργεῖται εἰς μίαν συνέλευσιν εἶναι ἡ συνισταμένη τῶν ἀτομικῶν συναισθημάτων, δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἄθροισμα αὐτῶν. Ἀπαράλλακτα καθὼς μία χημικὴ σύνθεσις] λ.χ. τὸ νερό, δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἄθροισμα ἀτόμων ὕδρογόνου καὶ ὀξυγόνου ἀλλὰ

1) Gustave le Bon, Psychologie des foules.

νέον προΐον με ιδιοφυείς ιδιότητες μη άπαντώσας εις τὰ άπαρτίζοντα άτομα.

Ἡ κοινωνική δμάς είναι άκριβώς τοιαύτη σύνθεσις άπέναντι τῶν μελῶν της. Ἐχει ἴδιαν ὑπόστασιν με ἰδικούς της τρόπους ενεργείας και σχέσεως. Πρὸς περιληπτικήν ὀνομασίαν τούτων λέγομεν «συλλογική συνείδησις τῆς δμάδος» (conscience collective du groupe). Αἱ συλλογικαί παραστάσεις αἱ ἐν τῇ συνειδήσει τῆς δμάδος μορφούμεναι δὲν δύνανται νά γίνουν νοηταί βεβαίως χωρὶς ἀτομικάς συνειδήσεις, τῶν ὁποίων ἡ ὕπαρξις ἀποτελεῖ *conditio sine qua non* δι' ἐκείνας. Καί εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἰξιαιτέρως ἐπιμένει ὁ Durkheim διὰ νά μὴ παρεξηγηθῇ ὡς εἰσάγων εἰς τὸ σύστημά του ἔννοιας μεταφυσικῆς ὡς εἶναι «ἡ κοινωνική συνείδησις» ἀν νοηθῇ ὡς ὄντότης μεταφυσικῆ ὡς τὴν ἐφαντάσθησαν οἱ *réalistes* φιλόσοφοι τοῦ μεσαιῶνος, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὴν πλατωνικήν φιλοσοφίαν. Καθὼς λέγει ὁ Durkheim αἱ ἀτομικαὶ παραστάσεις ἔχουν ὕπαρξιν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰς ἀντιδράσεις πού γεννῶνται εἰς τὰ νευρικὰ ἢ ἔγκερφαλικά κύτταρα, ἔτσι καὶ αἱ συλλογικαὶ παραστάσεις ἔχουν ὕπαρξιν ἀνεξάρτητον ὡς πρὸς τὰς ἀτομικὰς συνειδήσεις, παραγόμεναι μὲν ἐκ τῶν μεταξύ ἀτόμων ἀντιδράσεων ἀλλὰ μὴ ἀνευρισκόμεναι εἰς τὰ καθέκαστα ἀτομικὰ ὅπως ἡ σκέψις δὲν ἀνευρίσκειται εἰς τὸ κύτταρον. Ἡ αὐτοτέλεια τῶν συλλογικῶν παραστάσεων, ἀποδεικνύεται περαιτέρω καὶ ἀπὸ τὸν σταθερὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπηρεάζουν τὰς ἀτομικὰς συνειδήσεις, ὡς ἀποδεικνύει ἡ στατιστική. Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι φαινόμενα ὡς ὁ γάμος, τὸ διαζύγιον, ἡ αὐτοκτονία ἐξαρτῶνται ἀπολύτως ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν αὐθιχεσίαν. Ἄλλ' ἐν τούτοις εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς ἐγκύψαντας πῶς εἰς τὰς κοινωνιολογικὰς ἐρεύνας, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν γάμων, αὐτοκτονιῶν, ἐγκλημάτων, διαζυγίων εἶναι περίπου σταθερὸς εἰς κοινωνίας εὐρισκομένης ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὄρους¹⁾. Ἡ κατὰστασις τῆς χηρείας τοῦ διαζυγίου ἢ τοῦ γάμου ἐπιδρῶν κατὰ διάφορον τρόπον ἐπὶ τοῦ ἀτόμου ὡς πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν.

Ἐν γένει αἱ συλλογικαὶ λεγόμεναι ἐπιδράσεις δὲν εἶναι λέξις κενὴ ἀλλὰ πραγματικαὶ δυνάμεις *sui generis* κυριαρχοῦσαι ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως¹⁾.

Ἀφοῦ ἀπέδειξε τὴν αὐτοτέλειαν καὶ αὐθυπαρξίαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ τῆς κοινωνίας καθορίζει λεπτομερέστερον ὁ Durkheim τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως αὐτῶν. Ὁ θεμελιώδης κανὼν διὰ τὸν κοινωνιολόγον εἶναι, ὅτι πρέπει νά ἐξετάζη τὰ κοινωνικὰ γεγονότα ὡς πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, χωρὶς ἐκ τῶν προτέρων ὄρισμένην

1) Durkheim, Suicide p. 345 ἐκ. 348.

περι αὐτῶν ἰδέαν καὶ πρόληψιν. Ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου εἰς τὴν σφαίραν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐσημειώθη ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν μετάδοσιν ἀπὸ τῆς ἰδεολογικῆς εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν.

Ἡ ἀλχημεία, καὶ ἡ ἀστρολογία ὑποχωροῦν εἰς τὴν χημείαν, καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Τὰ *idola*, τὰ ὅποια κατὰ Βάκωνα εἰ πρὸ αὐτοῦ ἐπιστήμονες ἐξελάμβανον ὡς αὐτὴν τὴν πραγματικότητα ἐνῶ εἶναι φαντασίας ἢ προλήψεως δημιουργήματα σκοτιζοῦν τὴν καθαρὰν ἀποψιν τῶν πραγμάτων, κατακρημνίζονται διὰ τὴν ἀντικατασταθῆν ἀπὸ τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα ποῦ βρῶσιν τὰς νεωτέρας φυσικὰς ἐπιστήμας.

Εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ὅμως ἡ τοιαύτη μεταλλαγή τῆς μεθόδου εἶναι δυσχερεστάτη. Καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ τοῦ θετικισμοῦ Comte πραγματεύεται τὰ κοινωνικὰ ζητήματα ἀπὸ ὠρισμένης ἰδεολογίας ἢ ὅποια δὲν ἐξάγεται ἀπὸ τὴν παρατήρησιν. Ἀληθῶς ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐξελίσσεται ἐνιαίως καὶ ἀσφαλῶς πρὸς πραγματοποίησιν τῆς προόδου καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὴν τάξιν κατὰ τὴν ὅποιαν ἡ πρόοδος αὕτη συντελεῖται. Ἀλλ' ἡ παρατήρησις μᾶς δεῖκνυε διαρκῆ καὶ σταθερὰν πρόοδον τῆς κοινωνίας; καὶ μάλιστα πρόοδον ὁμοιόμορφον καὶ *unilinéaire*; Δὲν εἶναι μᾶλλον ἀληθές ὅτι αἱ καθεκάστην κοινωνίαι ζοῦν, ἀναπτύσσονται, καὶ μαραινόνται σχεδὸν ἀνεξαρτήτως. «Ἡ συνέχεια τῶν κοινωνιῶν δὲν ἔμπορεῖ νὰ παρασταθῇ λέγει ὁ Durkheim μὲ μίαν γεωμετρικὴν γραμμὴν, ὁμοιάζει περισσότερον μὲ δένδρον τοῦ ὁποίου οἱ κλάδοι διευσθύνονται πρὸς διάφορα σημεῖα».

Ὁ Spencer ἀφ' ἑτέρου θεωρεῖ μὲν ἀντικείμενον τῆς κοινωνιολογίας ὄχι τὴν ἀνθρωπότητα γενικῶς ἀλλὰ τὰς καθέκαστον κοινωνίας ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀναχωρῶν ἀπὸ ἰδικὴν του περὶ κοινωνίας ἀντίληψιν, διαίρει τὰς κοινωνίας εἰς στρατιωτικὰς καὶ βιομηχανικὰς καὶ ἡ διαίρεσις αὕτη ἀποτελεῖ τὴν κρηπίδα τοῦ συστήματός του. Καὶ φαίνεται μὲν ἐμπειρικῶς ἐργαζόμενος ἀλλὰ τὰ διάφορα ἱστορικὰ *documenta* τὰ ὅποια γεμίζουσι τὰ βιβλία του χρησιμεύουν διὰ νὰ πλαισιώσουν ὠρισμένην ἐκ τῶν προτέρων θέσιν παρὰ νὰ ἀποδείξουν.

Ἡ μεταρρυθμίσις τὴν ὅποιαν εἰσάγει εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν μέθοδον ὁ Durkheim εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην ποῦ ἐσημείωσεν ἡ ψυχολογία τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια, ἡ ὅποια προσπαθεῖ νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ τὴν καθαρὰν ἐνδοσκόπησιν καὶ μὲ διάφορα μέσα νὰ καταστήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης τῆς ἀνεξάρτητον. Ἡ ἀντικειμενικὴ δὲ μέθοδος παρουσιάζει τὸ πλεονέκτημα διὰ τὴν κοινωνιολογίαν, ὅτι, καθὼς εἶδαμε παραπάνω, τὰ κοινωνικὰ γεγονότα εἶναι λόγῳ τῆς φύσεώς των ἐξωτερικὰ καὶ ἀνεξάρτητα τοῦ ἀτόμου, ἐνῶ ἡ φύσις τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων παρουσιάζεται κατ' ἐξοχὴν ὑποκειμενικῆ. Διὰ τὴν ἐξετασθῆν ὅμως τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα κατὰ τὴν νέαν μέθοδον πρέπει ὁ

παρατηρῶν αὐτὰ νὰ ἀποβάλῃ κάθε ἰδέαν τὴν ὁποῖαν ἔχει περὶ τῶν φαινομένων αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων. Ὁ Durkheim ἰδιαιτέρως τονίζει τὴν ἀνάγκην αὐτὴν, διότι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν κοινωνικῶν ζητημάτων ἐμφανίζονται καθημερινῶς ἀντικείμενα ὡς τὸ Κράτος, ἡ οἰκογένεια, ἡ κυριότης, ἡ θρησκεία κλπ. ἐπὶ τῶν ὁποίων συνήθως ἔχει ὁ καθένας ὠρισμένην γνώμην σχηματισμένην ὡς ἐπὶ τὸ ἴσχυρὸν εἶκῃ καὶ ὡς ἔτυχε χωρὶς ἐπιστημονικὴν βᾶσιν καὶ μάλιστα μὲ ἑλαφρὰν τὴν συνείδησιν, ὅτι αἱ ἰδέαι αὐταὶ εἶναι ἀπλᾶι, σχεδὸν αὐτενόητοι. Αὐτὴ ἡ ἑλαφρότης εἶναι ἰδιαιτέρως συχνὴ εἰς τοὺς περὶ κοινωνικῶν ζητημάτων ἐν γένει συζητοῦντας, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ ζητήματα αὐτὰ εἶναι γνωστότατα συνδεόμενα μὲ αὐτὴν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς κοινωνίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς οὗτοι βασιζόμενοι εἰς κοινὰς προλήψεις καὶ ἀδασανίστους ἰδέας ἀποφαίνονται μὲ ὀλίγας φράσεις διὰ ζητήματα τῶν ἰσχυρῶν δὲν διαδίδουν τὸ πολὺ-πλοκὸν καὶ δύσλυτον.

Τὴν δυσχέρειαν τῆς ἀντικεινικῆς ἐρεύνης καθιστᾷ περαιτέρω μεγαλειότεραν καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὰς κρίσεις μας περὶ θρησκευτικῶν, ἠθικῶν ἢ πολιτικῶν πεποιθήσεων ἀναμιγνύεται ὀλόκληρος ὁ συναισθηματικὸς ἀνθρώπος, ὁ ἀνθρωπικὸς μὲ τὰς προλήψεις του καὶ τὰς ἀδυναμίας. Ὁ πολὺς ἱστορικὸς τῶν θρησκαιῶν Darresteter ἀρχίζων τὴν ἱστορίαν του διὰ τοὺς προφήτας τοῦ Ἰσραὴλ γράφει «ἀλλοίμονον εἰς τὸν σοφὸν ὁ ὁποῖος καταπιάνεται μὲ πράγματα τοῦ Θεοῦ χωρὶς νὰ ἔχη εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεως, εἰς τὸ ἀνυπόστατον ὑπόστρωμα τῆς ὄντοτητός του, ἐκεῖ ὅπου κοιμᾶται ἡ ψυχὴ τῶν προγόνων, ἕνα ἀγνωστον βῶμον ἀπὸ τὸν ὁποῖον νὰ ἐξέρχεται κατὰ στιγμὰς ἄρωμα λιθάνου, μίαν γραμμὴ ἑνὸς ψαλμοῦ, μίαν λυπητερὴν ἢ θριαμβευτικὴν κραυγὴν, ποῦ ἔρριξε πρὸς τὸν οὐρανὸν ὅταν ἦταν παιδί, καὶ ποῦ τὸν ἐπαναφέρει εἰς αἰφνιδίαν ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς προφήτας τῆς ἄλλοτε!» Ἐναντίον τοιοῦτου εἶδους μουσικισμοῦ ἔξεγείρεται, ἀπολύτως ἡ κοινωνιολογικὴ μέθοδος τοῦ Durkheim.

Διὰ νὰ ἐξετάσωμεν ἀντικειμενικῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα πρέπει νὰ τὰ παρατηρῶμεν κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν διὰ χαρακτηριστικῶν, τὰ ὁποῖα καθιστῶσι τὰ φαινόμενα ταῦτα ἐξωτερικὰ καὶ ἀνεξάρτητα τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἀνεξαρτήτως τῶν ἀτομικῶν πράξεων αἱ ὁποῖαι συμμορφοῦνται πρὸς συλλογικὰς συνηθείας, αὐταὶ ἐξωτερικεύονται ὑπὸ διαφόρους μορφὰς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σταθεράς, ὅπῃ τὴν μορφήν δηλ. κανόνων δικαίου, ἠθικῆς πρακτικῆς, κλπ. ἡ μελέτη αὐτῶν θὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀντικειμενικὸν κριτήριον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο προϋποθέτει ὅτι τὸ δίκαιον καθὼς εἶναι

1) Darresteters «Les prophètes d' Israël» σελ. 9.

κρυσταλλωμένον εις τούς κώδικας, ή ήθικη ώς έκδηλοῦται διά τών ήθών άνταποκρίνονται πρὸς τήν πραγματικὴν κατάστασιν τῆς κοινωνίας. 'Ο φυσικὸς ἐκ τών κινήσεων τοῦ ὕδραργύρου κρίνει άντικειμενικῶς περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς θερμοκρασίας, κατ' ανάλογον τρόπον ὁ κοινωνιολόγος παρατηρῶν τὰς μεταβολὰς τών κανόνων τών σχετικῶν πρὸς ὠρισμένα ἐγκλίματα εις ὠρισμένας κοινωνίας, δύναται νὰ μελετήσῃ άντικειμενικῶς τὰς μεταβολὰς τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης¹⁾. Τὸν Durkheim δὲν διαφεύγει ὁμως τὸ γεγονός ὅτι ἐνίοτε ή ισχύουσα νομοθεσία δὲν εἶναι ἀκριβὲς κάτοπρον τῆς κοινωνικῆς συνειδήσεως, ὅποτε ὁ κοινωνιολόγος ὀφείλει νὰ διορθώσῃ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης σύμφωνα μὲ τὰς ἐνδείξεις ποῦ τὸν πείθουν ὅτι ὑπάρχει ἔλλειψις ἀντιστοιχίας τοῦ θετοῦ λ. χ. δικαίου καὶ κοινωνικῶν σχέσεων²⁾.

*Ἐκτὸς τών δύο κανόνων τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τοῦ Durkheim ποῦ ἀνεφέραμεν, τῆς εἰδικότητος δηλ. τών κοινωνικῶν γεγονότων (μὴ δυναμένων νὰ ὑπαχθοῦν οὔτε εις βιολογικὰ οὔτε εις ἀτομικῆς ψυχολογίας φαινόμενα) καὶ τῆς ὑποχρεωτικότητος, τρίτος κεφαλαίωδης κανὼν τῆς αὐτῆς μεθόδου εἶναι ὅτι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα πρέπει νὰ ἐξετάζονται εις τὰς αἰτιώδεις σχέσεις των οὐχὶ τελεολογικῶς ἐκ τῆς λειτουργείας δηλ. τὴν ὅποιαν ἐκπληροῦν ἀλλὰ νὰ χωρίζεται ή ἐξέτασις τῆς παραγωγικῆς αἰτίας τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου ἀπὸ τῆς λειτουργείας αὐτοῦ. Ἄληθῶς προκειμένου περὶ κοινωνικῶν φαινομένων φέρεται ἐδκόλως κανεὶς εις τὴν σκέψιν ὅτι κοινωνικὸς τις θεσμὸς ὑπάρχει κυρίως διά τὴν ὠφέλειαν τὴν ὅποιαν παρέχει εις τὴν κοινωνίαν, καὶ γενικώτερον φέρεται εις τὴν τάσιν νὰ ἐξηγήσῃ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἐκ τοῦ σκοποῦ τὸν ὅποιον ἀποδίδουν εις αὐτὰ οἱ ἄνθρωποι.

Τοιαύτη μέθοδος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐπικίνδυνος καὶ άντεπιστημονικῆ. Συγχίζει δύο κατηγορίας διαφόρου ἐρεύνης. Ὁρισμένος κοινωνικὸς θεσμὸς δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωρὶς νὰ χρησιμεύῃ εις τίποτε, εἴτε διότι οὐδέποτε προσηρμόσθη πρὸς τὸ κανονικὸν περιβάλλον εἴτε διότι ή λειτουργεία τὴν ὅποιαν ἄλλοτε ἐξεπλήρωνεν ἐξέλιπε. Καὶ ἐν τούτοις ὑπάρχει. «Εἰς τὰς κοινωνίας λέγει ὁ Durkheim ὑπάρχουν περισσότερα ἱστορικὰ ὑπολείμματα (survivances) παρὰ εις τὸν ὄργανισμόν. Ἐπειτα ὑπάρχουν περιπτώσεις ποῦ μεταβάλλει ἓνας θεσμὸς λειτουργείαν χωρὶς νὰ μεταβάλλῃ μορφήν. Ἡ ἱστορία τοῦ Ρ. Δικαίου εἶναι γεμάτη ἀπὸ παραδείγματα θεσμῶν ποῦ ἄλλαξαν σκοπὸν. Τὰ χριστιανικὰ δόγματα εἰμειναν ἀναλλοίωτα ἀπὸ αἰῶνων καὶ ἐν τούτοις ὁ κοινωνικὸς των ῥόλος εἶναι πολὺ διάφορος σήμερον ἀπὸ τὸν μεσαίωνα. Ὅπως δηλ. εις τὴν βιολογίαν

1) Division du travail social.

2) Régles 6. ἑκδ. σελ. 58 σημ 1.

τὸ ὄργανον εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν λειτουργίαν του, διότι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς διαφόρους σκοπούς, ἔτσι καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ἰσχύει ἀκριβῶς ὁ ἴδιος νόμος. Ἐπομένως αἱ αἰτίαι αἱ παραγωγικαὶ εἶναι ἀνεξάρτηται ἀπὸ τοὺς σκοπούς των.

Ἄφου ὁμως ἐρευνηθῆ καὶ ἀνευρεθῆ ἡ παραγωγικὴ αἰτία ἐνὸς κοινωνικοῦ φαινομένου εἰς προηγούμενα κοινωνικὰ φαινόμενα, τότε δύναται νὰ ἐξετασθῆ χωριστὰ ἡ λειτουργία τὴν ὅποیان σήμερον ἐκπληροῖ. Διότι ἂν ἡ πρώτη ἐρευνα μᾶς ἐξηγῆ διατί ἕνας θεσμὸς ὑπάρχει σήμερον δὲν μᾶς ἐξηγῆ ὁμως τὸν λόγον διὰ τὸν ὅποιον διατηρεῖται. Διότι ἐκ μόνου τοῦ λόγου οὐκ ὑπάρχει δὲν ἐξάγεται οὐκ δύναται νὰ ἐξακολουθῆ ἂν δὲν ἔχῃ κάποιαν ὠφέλειαν¹⁾. Δὲν ἀρνείται ὁ Durkheim οὐκ αἱ ἐπιθυμίαι, τάσεις καὶ ἀνάγκαι τῶν ἀτόμων δύναται ἐνεργῶς νὰ ἐπέμβουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ἄλλὰ παρατηρεῖ οὐκ διὰ νὰ ἐπιδράσουν ὡς αἰτίαι αἱ ἐπιθυμίαι αὐταὶ πρέπει νὰ παρήχθησαν ἀπὸ κάπου. Ἄλλὰ καὶ ἡ αἰτία τῶν ἐπιθυμιῶν αὐτῶν εἶναι ἐξωτερικὴ ὀφειλομένη εἰς τὴν κοινωνίαν, διότι ἄλλοιῶς θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν τὴν θεωρίαν τῆς προϋπαρχούσης ἁρμονίας οὐκ δηλ. ὁ ἄνθρωπος εἶχε μέσα του εἰς λαοθάουσαν κατάστασιν ὅλας ἐκείνας τὰς ιδιότητες αἱ ὅποια βαθμηδὸν διὰ μέσου τῆς ἱστορίας ἐξεδηλώθησαν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Λέν λείπουν οἱ κοινωνιολόγοι οἱ ὅποιοι ἐξηγοῦν οὐκ ὁ γάμος ἐδημιουργήθη λόγῳ τῆς ὠφελείας τὴν ὅποیان παρουσιάζει εἰς τοὺς συζύγους καὶ τὰ τέκνα των, ὅλα τὰ πολύπλοκα οικονομικὰ φαινόμενα ἀπὸ τὰς ἐνστικτώδεις τάσεις τοῦ homo oeconomicus, τὰς θρησκείας ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐντυπώσεως τὴν ὅποیان δυνάμεις τῆς φύσεως ἢ μεγάλαι προσωπικότητες παρήγαγον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Οὐτε δὲ καὶ τὰ συστήματα τοῦ Comte καὶ τοῦ Spencer ἀποφεύγουν τὸ ἐλάττωμα τῆς τελεολογικῆς ἐξηγήσεως. Ὁ μὲν Comte νομίζει οὐκ κυριαρχοῦν γεγονόσ εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν εἶναι ἡ πρόοδος, ἡ ὅποια ὀφείλεται εἰς τὴν τάσιν τοῦ ἀτόμου νὰ ἀναπτύσῃ τὰς δυνάμεις του. Ὁ δὲ Spencer καταναλίσκει ὀλόκληρον τὸν πρῶτον τόμον τοῦ συστήματός του διὰ τὴν ἐρευναν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, συναισθηματικοῦ καὶ διανοητικοῦ. Καὶ εἰς τὰ συναισθήματα τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, τὸν φόβον τῶν ζώωντων καὶ τὸν φόβον τῶν νεκρῶν εὐρίσκει τὴν γένεσιν τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἀρχῆς.

Ἄλλὰ τοιαῦται ἐξηγήσεις παραγνωρίζουν τὴν εἰδικότητα τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τὰ ὅποια καθὼς εἶπαμε ἀνωτέρω, ἐπιβάλλονται ἐξωθεν εἰς τὸ ἄτομον καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ προέρχωνται ἀπὸ αὐτό. «Puisque l'autorité devant laquelle s'incline l'individu quand il agit, sent ou pense socialement, le domine à ce point,

1) Règles 6. εκ. σελ. 119.

c'est qu'elle est un produit de forces qui le dépassent et dont il ne saurait, par conséquent, rendre compte». Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ὁ ψυχολογικὸς ἀτομικὸς παράγων εἶναι ἀνίκανος νὰ ἀρκέσῃ διὰ τὴν διεξήγησιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἐξετάζει ὁ Durkheim τὴν ἐπίδρασιν τῶν φυλετικῶν χαρακτήρων εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν. Φυλὴ εἶναι σύνολον μὲ ὀρισμένους ὀργανικοψυχικοὺς χαρακτήρας. Ἐν ἐπομένῳ ἐπαζον οἱ τελευταῖοι τόσον σπουδαῖον ρόλον, ὅσον συνήθως τοὺς ἀποδίδουν, θὰ ἔπρεπε εἰς μεταβολὴν τῶν χαρακτήρων νὰ σημειοῦται καὶ μεταβολὴ κοινωνικῶν φαινομένων.

Καὶ ὅμως ἡ συγκριτικὴ ἱστορία διδάσκει ὅτι θεσμοὶ ὡς ἡ πατριαρχικὴ οἰκογένεια ἀπαντοῦν εἰς ὅλους διόλου διαφόρους φυλάς λ. χ. τὴν Ἰουδαϊκὴν, Ἰνδικὴν, λεπτομέρειαι δικαστικῶν τύπων, ἀποδείξεων, γαμικῶν διατυπώσεων κλπ. ἐπίσης ἀνευρίσκονται εἰς ποικιλωτάτους λαοὺς.

Συνήθως ἀποδίδουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς φυλῆς. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία, λέγει ὁ Durkheim, καίτοι κλασσικὴ οὐδέποτε ἐπεδείχθη. Οὐτε γὰρ ἐπεχειρήθη ἡ κοινωνιολογικὴ ἐξήγησις αὐτοῦ τοῦ φαινομένου ἐνφ' ἑαυτῷ ἠδύνατο ἐπιτυχῶς νὰ γίνῃ. Ὅταν μὲ τόσην ἐνκολίαν ἀποδίδουν εἰς συμφυεῖς αἰσθητικὰς ιδιότητας τῆς φυλῆς τὸν Ἀθηναϊκὸν πολιτισμὸν, ὁμοιάζουσι μὲ τοὺς χημικοὺς τοῦ μεσαίωνα ποῦ ἐξηγοῦσαν τὸ πῦρ μὲ τὸ φλογιστικὸν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ὀπίου μὲ τὴν ὑπνωτικὴν του ιδιότητα.

Ὁ Durkheim θέτει ὡς κανόνα πρὸς ἐξήγησιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὅτι ἡ παραγωγὸς αἰτία ἐνὸς κοινωνικοῦ φαινομένου πρέπει νὰ ἀναζητηθῆται οὐχὶ εἰς καταστάσεις ἀτομικῆς συνειδήσεως ἀλλὰ εἰς προηγούμενα φαινόμενα. Καί: ὅτι ἡ λειτουργία ἐνὸς κοινωνικοῦ γεγονότος πρέπει νὰ ἀναζητηθῆται πάντοτε εἰς τὴν σχέσιν του μὲ κοινωνικὸν σκοπὸν (καὶ ὄχι ἀτομικόν).

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν αἰτίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν κοινωνιολογικὴν μέθοδον, παράγουσι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὰ καθαρῶς μορφολογικά, ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον εἰς μίαν κοινωνίαν τὰ ἀπαρτίζοντα αὐτὴν άτομα συνδέονται εἰς διαφόρους ὁμάδας (οἰκογένεια, ἐπαγγελματικὴ ἔνωσις, θρησκευτικὴ ἢ ἄλλη ὁμάς κλπ.) ἐν γένει ὁ τρόπος τῆς διαμορφώσεως τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος εἶναι σπουδαιότατος παράγων χωρὶς νὰ εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς. Ὁ Durkheim εὗρσκει ὅτι δύο ιδιότητες τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος κατ' ἐξοχὴν ἐπηρεάζουσι τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα: 1) ὁ ἀριθμὸς τῶν κοινωνικῶν μονάδων (ὄγκος τῆς κοινωνίας volume) καὶ 2) ὁ βαθμὸς τῆς συγκεντρώσεως τῆς μάζης (πυκνότης τῆς κοινωνίας densité dynamique). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ δυναμικὴ πυκνότης δὲν καθορί-

ζεται εκ της άπλης όλικής συσσωρεύσεως των ατόμων αλλά εκ της συσφίξεως των πραγματικών μεταξύ των σχέσεων όχι μόνον των οικονομικών αλλά και των ήθικων.

Είς τό περι καταμερισμού της κοινωνικής εργασίας βιβλίον του απέδειξεν ο Durkheim πώς ή κατ' όγκον και δυναμικήν πυκνότητα αύξησης των κοινωνιών καθιστά τον κοινωνικόν βίον περισσότερον έντατικόν, επεκτείνει τον όριζοντα της σκέψεως και δράσεως του ατόμου και τροποποιεί βαθειά τους ουσιώδεις όρους της συλλογικής ύπαρξεως. Είς τό περι αυτοκτονίας βιβλίον του αποδεικνύει ότι αί την αυτοκτονίαν εννοοῦσαι άτομιστικά τάσεις αναπτύσσονται ή έλαττοῦνται αναλόγως τῶν βαθμῶν της ολοκληρώσεως των οικογενειακῶν θρησκευτικῶν επαγγελματικῶν και πολιτικῶν ομάδων. Δέν νομίζω περιττόν νά μεταφέρω επί λέξει μίαν σελίδα από μίαν μελέτην ένός από τους καλύτερους συνεργάτας της σχολής του Durkheim του Mauss περι της ζωής των Έσχιμῶν ¹⁾).

«Ο κοινωνικός βίος των Έσχιμῶν παρουσιάζεται υπό δύο μορφάς. 6λως διόλου αντίθετους και παραλλήλους προς την διπλήν μορφολογίαν της κοινωνίας των. Τόν χειμῶνα παρατηρεῖται πυκνή σώρευσις και κοινότης θρησκευτικῶν ήθικῶν και διανοητικῶν ἀκόμη ἀπόψεων, κατ' αντίθεσιν μόνωσις, και τελεία θρησκευτική και ήθική πτωχεία χαρακτηρίζει τον βίον των Έσχιμῶν τό θέρος. Τό κατ' έτος επαναλαμβανόμενον πείραμα αποδεικνύει ότι την στιγμήν που ή μορφή της ομάδος μεταβάλλεται, ή θρησκεία, τό δίκαιον, ή ήθική ακολουθοῦν την μεταβολήν αὐτήν». Πρέπει νά σημειωθῆ ὅμως ότι ή μεγάλη σημασία την ὅποιαν διά την σχολήν του Durkheim έχουν τά μορφολογικά φαινόμενα, δέν ταυτίζει την σχολήν αὐτήν με την σχολήν της ἀνθρωπογεωγραφίας του Ratzel εις την Γερμανίαν και του Vidal de la Blanche εις την Γαλλίαν. Τό έδαφος και τό κλίμα είναι μόνον εις από τους πολλούς παράγοντας του κοινωνικοῦ περιβάλλοντος και όχι ὁ μόνος.

Σημειῶδες είναι ότι ή εις τό σημείον αὐτό ἀντίληψις, του Durkheim ὁπίστη μετά τά πρώτα του βιβλία κάποιαν εξέλιξιν. Ένῶ εις την Division και τας Règles φαίνεται ἀποδίδων προέχουσαν σημασίαν εις μηχανικάς σχεδόν ἐπιδράσεις του ὄγκου και της πυκνότητος των κοινωνιών, όταν βραδύτερον ήρχισε την μελέτην των πρωτογόνων θρησκειῶν φαίνεται ότι περισσότερον ἀποκλίνει νά δεχθῆ ότι ἐξαιρετικῆν ἐπίδρασιν έχει τό θρησκευτικόν φαινόμενον (ήθικός δηλ. παράγων) εις την παραγωγήν των κοινωνικῶν φαινομένων. Χαρακτηριστική είναι μιᾶ μελέτη του Durkheim εις την Année Sociologique περι της ἀπαγορεύσεως

1) Année Sociologique IV σελ. 124.

της αιμομιξίας. Ἡ ἀρχικὴ ὀργάνωσις τῆς οἰκογενείας, ὁ βίος μεταξὺ τῶν δύο φύλων ἢ λόγοι φυσιολογικοὶ εἶναι ἀνίκανοι νὰ μᾶς ἐξηγήσουν τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς αιμομιξίας «ἀφ' ἑνὸς λέγει κατὰ λέξιν ὁ Durkheim διὰ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ σχέσεως συγγενικῆς καὶ σχέσεως φύλων ἔπρεπε προηγουμένως αἱ σχέσεις τῶν φύλων νὰ συνάπτονται ἔξω τῆς οἰκογενείας ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν ὑπῆρχε τίποτε μέσα εἰς τὰς συγγενικὰς σχέσεις ποῦ νὰ ἐπέβαλε κατ' ἀνάγκην τὸν χωρισμόν. Τουναντίον ὁ δρόμος τῆς μικροτέρας ἀντιστάσεως ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ ἠθικὸν ἀσυμβίβαστον διὰ τὸ ὅποιον σήμερα ἀπαγορεύομεν τὴν αιμομιξίαν, εἶναι ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἀπαγορεύσεως, ἡ ὁποία ἔπρεπε ἐπομένως νὰ παραχθῇ δι' ἄλλον λόγον. Ὁ λόγος αὐτὸς εἶναι τὸ σύνολον τῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν θρησκευτικῶν τύπων (rites) ἐκ τῶν ὁποίων προέκυψεν ἡ ἐξωγαμία»¹⁾. Ἡ ἔννοια ἐπομένως τοῦ συλλογικοῦ περιβάλλοντος (milieu collectif) περιλαμβάνοντος ὄχι μόνον ὑλικούς ἀλλὰ καὶ ἠθικούς παράγοντας παρέχει εἰς τὸν κοινωνιολόγον τὴν ἐπιστημονικὴν ἐξήγησιν τῶν φαινομένων τὰ ὁποῖα ἐρευνᾷ.

Ἄλλ' ἡ ἐξέτασις καὶ ἀνεύρεσις τῶν αἰτιῶν τῶν κοινωνικῶν γεγονότων ἐν ἐπρόκειτο νὰ ἱκανοποιήσῃ μόνον τὴν ἐπιστημονικὴν περιέργειαν χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὰ πορίσματα τῆς μελέτης διὰ νὰ κατευθύνωμεν πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ὁδὸν τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, δὲν ἤξιζε λέγει ὁ Durkheim τὸν κόπον μιᾶς ὥρας.

Καὶ ἐρχόμεθα εἰς τὸ τελεολογικὸν μέρος τῆς θεωρίας τοῦ Durkheim κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρον, εἰς τὴν ἀποτελεῖ μίαν μεγαλοφυᾶ προσπάθειαν νὰ ἀνεύρῃ κανόνας ἀνθρωπίνης διαγωγῆς, ἔξω κάθε μεταφυσικῆς, ἐπὶ τῇ βάσει μόνων τῶν δεδομένων τῆς ἀντικειμενικῆς παρατηρήσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, δυνάμεθα νὰ τὰ χωρίσωμεν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας: Τὰ κανονικά, τὰ ὑγιᾶ, καὶ τὰ ἀνώμαλα ἢ τὰ παθολογικά.

Πρὸς καθορισμόν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κριτηρίου τῆς διακρίσεως τοῦ κανονικοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνωμάλου θέτει τοὺς ἐξῆς κανόνας ὁ Durkheim¹⁾.

1. Τὸ κοινωνικὸν γεγονός εἶναι κανονικὸν δι' ἓνα ὄρισμένον κοινωνικὸν τύπον θεωρούμενον εἰς ὄρισμένην φάσιν τῆς ἀναπτύξεώς του, ὅταν ἀπαντᾷται εἰς τὸν μέσον ὄρον τῶν κοινωνικῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ἐξεταζομένων εἰς τὴν ἀντίστοιχον φάσιν τῆς ἐξελίξεώς των.

1) Durkheim, La Prohibition de l'inceste, Année Sociologique I σελ. 65.

2) Règles 6. εκδ. σελ. 80.

Κατά τόν πρώτον αὐτόν κανόνα κανονικόν εἶναι ἕνα φαινόμενον ἔταν παρουσιάζη σταθεράν γενικότητα εἰς τὰς κοινωνίας τοῦ αὐτοῦ τύπου καί εἰς ἀντίστοιχον φάσιν ἀναπτύξεως. Ἐπειδή ἕμως τὸ κριτήριον αὐτὸ ἤμπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς πλάνην, ἂν ἡ γενικότης τοῦ φαινομένου εἶναι ἀπλῶς φαινομενική, διότι ἀποτελεῖ λείψανον παλαιότερας ἐποχῆς, πρέπει νὰ διορθώνωνται τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ πρώτου κανόνος μὲ τὰς ἐξῆς δύο παρατηρήσεις; 2. πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ ὅτι ἡ γενικότης τοῦ φαινομένου ἐφέλλεται εἰς τοὺς γενικοὺς ὅρους τῆς συλλογικῆς ζωῆς εἰς τὸν ἐξεταζόμενον κοινωνικὸν τύπον. 3. Ἡ ἐξακριβωσις αὐτὴ εἶναι ἰδίως ἀναγκασία ἔταν τὸ κοινωνικὸν γεγονός ἀναφέρεται εἰς ὄρισμένον κοινωνικὸν τύπον ὃ ὁποῖος δὲν συνεπλήρωσεν ἀκόμη τὴν ἀνάπτυξίν του.

Ἄν σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνας αὐτοῦ ἐξετασθῇ ἕν κοινωνικὸν φαινόμενον τὸ ὅποιον συνήθως θεωρεῖται ὡς ἀνώμαλον καὶ κοινωνικὴ ἀσθένεια, θέλω νὰ εἶπω τὸ ἔγκλημα, πρέπει ν' ἀνακηρυχθῇ ὡς κανονικόν. Ἀληθῶς καὶ γενικὸν εἶναι: εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας ὑπάρχει ἐγκληματικότης καὶ πηγάζει ἀναγκαιῶς ἐκ τῶν ὅρων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Δὲν διστάζει δὲ ὁ Durkheim πρὸ τοῦ παραδοξοφανοῦς συμπεράσματος ὅτι τὸ ἔγκλημα εἶναι κανονικὸν καὶ ὑγιὲς κοινωνικὸν φαινόμενον. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν συνέβαινε, λέγει ὁ Durkheim, νὰ ἐξαφανισθῇ τὸ ἔγκλημα ἀπὸ μίαν κοινωνίαν, ἡ ἐξαφάνισις αὐτὴ θὰ ἦτο φαινομενικὴ διότι τὸ ἔγκλημα θὰ μετέδραλλε ἀπλῶς μορφήν, ἂν δηλ. ἡ κοινωνικὴ συνειδήσις καταστῇ τόσοσιν ἰσχυρὰ ὥστε νὰ ἐπιβληθῇ ὁμοιομόρφως εἰς τὰς ἀτομικὰς συνειδήσεις ὥστε αὐταὶ νὰ μὴ διαπράττωσιν πλεόν ἐγκληματικὰς πράξεις, ἡ συνειδήσις γίνεται περισσότερον ἀπαιτητικὴ διὰ τὰς μικροτέρας ἀπομακρύνσεις τῆς ἀτομικῆς ἀπὸ τῆς κοινῆς συνειδήσεως, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ χαρακτηρίσῃ πράξεις ἐγκληματικὰς παραπτώματα τὰ ὅποια προηγουμένως λ. χ. ἐθεωροῦντο ἀπλῶς ὡς Ἠλειψις λεπτότητος.—Καὶ ὄχι μόνον εἶναι ἀναγκαῖον τὸ ἔγκλημα ἀλλὰ καὶ ὠφέλιμον. Τὸ κύρος τῆς συλλογικῆς συνειδήσεως δὲν πρέπει νὰ εἶναι τόσοσιν μέγα ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπη εἰς τὰ άτομα ἀπομάκρυνσιν ἀπ' αὐτῆς. «Διὰ νὰ ἤμπορέσῃ νὰ ἐξελιχθῇ¹⁾ πρέπει νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ ἀτομικὴ πρωτοβουλία τοῦ ἰδεολόγου, ὃ ὁποῖος ὀνειρεύεται νὰ ξεπεράσῃ τὴν ἐποχὴν του, πρέπει ἀντιστοίχως καὶ ἡ πράξις τοῦ ἐγκληματίου, ὃ ὁποῖος εἶναι κατώτερος τοῦ καιροῦ του νὰ εἶναι δυνατὴ». Περαιτέρω τὸ ἔγκλημα καὶ ἀμέσως ἤμπορεῖ νὰ προετοιμάσῃ τὴν νέαν μεταβολήν. Κατὰ τὸ Ἀθηναϊκὸν δίκαιον ὃ Σωκράτης δικαιοτάτα κατεδικάσθη. Ἐν τούτοις τὸ ἔγκλημά του, ἡ ἀλευθερία τῆς σκέψεώς του ἦτο ὠφέλιμος ὄχι μόνον γε-

1) Règles καλ. 88.

νικῶς ἀλλ' εἰδικῶς εἰς τὸν τόπον του. Προετοιμάσε νέαν πίστιν καὶ νέαν ἠθικὴν εἰς κοινωνίαν τῆς ὁποίας αἱ παραδόσεις δὲν ἀνταπεκρίνοντο εἰς τοὺς ὅρους τῆς νέας ζωῆς τῆς. Ἡ ἐλευθέρα φιλοσοφία εἶχεν ὡς προδρόμους τοὺς αἰρετικούς τοὺς ὁποίους δικαίως καταδίκασεν εἰς πυρᾶν ἐ βροδικαστῆς τοῦ μέσου αἰῶνος.

Εἶναι φανερόν ὅτι μία τέτοια ἀντίληψις τοῦ ἐγκλήματος ἔχει συνεπειὰς γενικωτέρας εἰς τὴν ποινικὴν πολιτικὴν.

«Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν εἰλικρινῶς, λέγει ὁ Gény, ὅτι καλῶς ἐννοουμένη ἡ θεωρία αὐτὴ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ ὠφελίμως τὴν ποινικὴν μεταρρυθμίσειν, ἔστω καὶ προφυλάσσουσα αὐτὴν ἀπὸ τὴν οὐτοπίαν, (καὶ ἐννοεῖ βεβαίως, τὰς ὑπερβολὰς τῆς Ἰταλικῆς θετικῆς σχολῆς).

Αὐτὴ εἶναι εἰς τὰς γενικωτέρας τῆς γραμμὰς ἡ κοινωνιολογικὴ μέθοδος καθὼς τὴν ἐδίδαξε καὶ ἐφήρμοσεν ὁ Αἰμίλιος Durkheim. Ἡ μεγάλη σαφήνεια τῆς ἀναπτύξεως, ἡ εὐκολία τοῦ ὄρους, ὁ σχεδὸν ἀποστολικὸς ζῆλος καὶ θέρμη, ποὺ χαρακτηρίζουν ὅλα του τὰ βιβλία μὲ τὰς νέας ἰδέας καὶ νέα δόγματα, συνετέλεσαν ὥστε εὐθὺς μετὰ τὸ πρῶτον του βιβλίον «Division du Travail Social» καὶ ἰδίως ἀπ' ἔτου καθώρισε σαφῶς τὰς λεπτομερείας τῆς νέας κοινωνιολογικῆς μεθόδου εἰς σύντομον καὶ σαφὲς βιβλίον «Règles de la méthode Sociologique» πλῆθος νέων μελετητῶν συνεκεντρώθη πέριξ τοῦ διδασκάλου. «Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους συγχρόνους φιλοσόφους, λέγει ὁ Parodi εἰς τὸ βιβλίον του διὰ τὴν σύγχρονον Γαλλικὴν φιλοσοφίαν, οἱ ὅποιοι μὲ ἀτομιστικὰς τάσεις ἐργάζονται χωριστὰ ὁ καθένας, οἱ κοινωνιολόγοι μόνον ἀπτελοῦν μίαν σχολὴν»¹⁾ τὴν γνωστὴν Ecole Sociologique Française. Ὁργανον τῆς σχολῆς: Ἡ «Κοινωνιολογικὴ ἐπετηρὶς» Année Sociologique, ὅπου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Durkheim, καὶ τῶν μαθητῶν του πλῆθος πρωτοτύπων καὶ σπουδαίων μελετῶν εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς κοινωνικῆς ἐρεύνης. Ἐπίσης διάφορα ἀνεξάρτητα ἔργα δημοσιευθέντα ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς σχολῆς, ἀπέδειξαν τὴν ζωτικότητα τῶν ἀρχῶν καὶ τὸ γόνιμον τῆς μεθόδου. Σημειῶνω κατὰ τύχην:

Τὸ βιβλίον τοῦ Lévy-Brühl «La morale et la science des moeurs», τὸ ὁποῖον ἐχαρακτήρισθη ὡς τὸ μανιφέστον τῆς σχολῆς διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐρεύνης τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος. Τοῦ αὐτοῦ «Fonctions Mentales dans les Sociétés inférieures» (1910) ἐνθα ἀναπτύσσει τὴν γνωστὴν θέσιν, τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς ὅτι δηλ. καὶ αὐτὴ ἡ διάρθρωσις τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς, αἱ ἐννοιαὶ τοῦ χρόνου καὶ τόπου, αἱ κατηγορίαι ἐν γένει τῆς διανοήσεως, τὰς ὁποίας ὁ Kant θεωρεῖ ὡς γνωστὸν συμφυεῖς εἰς τὸν ἄνθρωπον, δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ δημιούργημα κοινω-

1) Parodi, La Philosophie Contemporaine en France 1919 σελ. 113.

νικών αίτιων. Ἡ ἔννοια λ. χ. τοῦ χρόνου συνδέεται μὲ τὸν τρόπον τῆς συλλογικῆς ἐργασίας τῶν πρωτογόνων κοινωνιῶν κλπ.

Εἰς τὴν σφαῖραν τῶν οἰκονομικῶν μελετῶν ἀναφέρω τὸν Simiand «Les prix du charbon» καὶ τὸν Halbwichs «La classe ouvrière et le niveaux de la vie».

Εἰς τὸν κλάδον τῶν ἐρευνῶν τοῦ δικαίου πρέπει νὰ σημειώσω τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Lyon Emmanuel Lévy. Πιστῶς ἐφαρμόζων τὰς ἀρχὰς τῆς Σχολῆς προσπαθεῖ ν' ἀνεύρη δι' ἀντικειμενικῆς παρατηρήσεως καὶ ἔξω τῶν παραδεδομένων θεωριῶν καὶ ἀρχῶν τὰ νομικὰ φαινόμενα καθὼς ἡ σύγχρονος κοινωνικὴ συνείδησις τὰ ἀντιλαμβάνεται: Εἰς τὴν μελέτην. «Ἡ διὰ τίτλου ἀπόδειξις τῆς ἀκινήτου ἰδιοκτησίας» καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκείνος πρέπει νὰ θεωρηθῆται ἰδιοκτήτης πράγματος ἀνήκοντος εἰς ἄλλον, ὁ ὁποῖος κατέχει τὸ πρᾶγμα δυνάμει πράξεων ἢ εἰς περιστάσεις, κοῦ νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἔγινε κύριος. Τὴν αἰτίαν τῆς ἀστυκῆς εὐθύνης ἐξηγεῖ ὡς ὀφειλομένην εἰς μίαν ἐμπιστοσύνην διαψευθεθεῖσαν «notre confiance légitime en nous et en autrui nous fait acquérir le droit, oblige les autres envers nous»¹⁾ εἰς σειρὰν ἄλλων μελετῶν²⁾ εὐρίσκει ὅτι τὸ χαρακτηρίζον τὸ σύγχρονον δίκαιον εἶναι μίᾳ ἀνατροπῇ τῶν ὀφισταμένων νομικῶν ἀτομιστικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἀντικατάστασις αὐτῶν ἀπὸ νέου δικαίου ἀναγνωρίζον τὴν συλλογικὴν ἀπαίτησιν τῆς ἐργασίας ἢ ὅποια θὰ ἀπορροφήσῃ τὴν συλλογικὴν ἀπαίτησιν τοῦ κεφαλαίου.

Ἐν γένει ἐκ τῶν μελετῶν του αἱ ὅποια εἶναι καθαρῶς ἀντικειμενικαὶ καὶ ἐπομένως δὲν ἀναχωροῦν ἀπὸ ὀρισμένην ἰδεολογίαν a priori, προκύπτει μίᾳ θεωρίᾳ καθαρῶς σοσιαλιστικῇ. Ἄληθός ὁ Lévy εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ὀνομασθέντος ἐν Γαλλίᾳ «Socialisme Juridique» καὶ διὰ τὸν ὅποιον ἂν δὲν μὲ ἔφερε μακρὰν τοῦ θέματός μου θὰ ἦτο ἴσως ἐνδιαφέρον νὰ ὀμιλήσω. Ἄρκουμαι μόνον νὰ σημειώσω ὅτι κατὰ τὸν Levy τὸ δίκαιον βασίζεται εἰς πεποιθήσεις (croyances) αἱ ὅποια ὁμοῦς ἐπαύσαν ν' ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς κοινωνικὰς σημερινὰς σχέσεις. Τὰ δόγματα τοῦ ἰσχύοντος δικαίου (καὶ θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ἐδῶ ὅτι θὰ ἀναφέροντο τὰ δικαιώματα τῆς ἰδιοκτησίας, οἱ θεσμοὶ τῆς οἰκογενείας κλπ.) εἶναι κυρίως δύο: ἡ θεωρία τῶν κεκτημένων ὀμμάτων καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς μὴ ἀναδρομῆς τῶν νόμων, τὰ ὅποια κάτω ἀπὸ νομικὰ ἀπατηλὰ περιδλήματα καθιεροῦν ἀπλοῦστατα τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου. Ὁ καθηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Lyon, Brouihlet εἰς τὴν μελέτην του διὰ τὴν

1) Πρὸλ. τὰς παρακομὰς ἐν Gény, Science et Technique II σελ. 64.

2) Βλ. Gény αὐτ., Brouihlet, Le conflit des Doctrines. Ed. Alcan 1910 σελ. 286.

σύγκρουσιν τῶν οἰκονομικῶν θεωριῶν λέγει διὰ τὸν νομικὸν σοσιαλισμὸν ὅτι ἀποτελεῖ τὸν ἀναίμακτον καὶ εἰρηνικὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἡ μορφή αὐτὴ ἀρχίζει νὰ γίνεταί ἀντιληπτὴ ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἀπειλεῖ καὶ εἶναι ἡ περισσότερον ἐπίφοδος. — Ὁ Duguit, ὁ γνωστὸς καθηγητῆς τοῦ δημοσίου δικαίου εἰς τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Bordeaux, περιφημῶς διὰ τὰς ἀνατρεπτικὰς θεωρίας του, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁπαδὸς τῆς Κοινωνιολογικῆς σχολῆς; Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ Duguit ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ μὲ τὴν γενικὴν ἰδεολογίαν τοῦ Durkheim καὶ τῶν ὁπαδῶν του: α) ἔτι εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νομικῶν φαινομένων ἀποκρούει κάθε μεταφυσικὴν καὶ ἐκ τῶν προτέρων θεωρίαν καὶ μελετᾷ τὴν θετικὴν πραγματικότητα πιστὸς εἰς τὴν μέθοδον τοῦ θετικισμοῦ τῆς ὁποίας εἶναι ὁπαδός. β) ὅτι εἰδικώτερον τὴν περὶ κοινωνικῆς ἀλληλεξαρτήσεως (interdépendance) θεωρίαν του τὴν παρέλαβε σχεδὸν κατὰ λέξιν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Durkheim «περὶ καταμερισμοῦ τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας»¹⁾.

Ἄλλὰ προσεκτικώτερα μελέτη πείθει ὅτι ὁ Duguit ἀπομακρύνεται τῆς μεθόδου τοῦ Durkheim ὄχι μόνον ὅταν ἀποκρούῃ τὴν περὶ κοινωνικῆς συνειδήσεως θεωρίαν τοῦ τελευταίου, ἀλλὰ κυρίως ὅταν ἀπὸ τὴν solidarité sociale καθὼς ἐκδηλώνεται εἰς τὸν καταμερισμὸν τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας, προσπαθεῖ νὰ ἐξαγάγῃ τὸν γενικὸν κανόνα δικαίου (règle de droit) ὁποῦν ἀπορρέει τὸ ἀντικειμενικὸν δίκαιον εἰς τοὺς οὐσιώδεις αὐτοῦ κανόνας. Ἄλλὰ τοιαύτη κατασκευὴ «εἶναι πλήρης ἀπὸ κατηγορηματικὰ αἰτήματα (postulats)—λέγει ὁ Gény»²⁾—προφανῶς ξένα πρὸς τὰ πράγματα, καὶ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν βραβικὴν ἀρχὴν τῆς κοινωνιολογικῆς Σχολῆς. «Ἡ θεωρία σας τοῦ κανόνος δικαίου»³⁾—λέγει εἰς μίαν ἐπιστολὴν του ὁ Léon Michoud πρὸς τὸν Duguit—ὑπερβάλλει τὰ δεδομένα τῆς πείρας διότι τὰ τελευταῖα μᾶς δεικνύουσιν τὸ γεγονὸς τῆς ἀλληλεγγύης, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν δι' ἡμᾶς νὰ ἀκολουθῶμεν κάθε κανόνα ὁ ὁποῖος ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπορρέει ἀπὸ αὐτὴν. Πρὸς ἀπόδειξιν αὐτῆς τῆς ὑποχρεώσεως ἔπρεπε νὰ ἀποδειχθῆ ὄχι μόνον ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ προκοπὴν τῶν ἀνθρωπίνων ὁμάδων... ἀλλ' ἀκόμη ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐργαζώμεθα δι' αὐτὴν τὴν ὑπαρξιν, αὐτὴν τὴν εὐημερίαν. Εἶναι ὅμως δυνατὸν τοῦτο χωρὶς νὰ καταφύγωμεν εἰς ὑπερβατικὰς ἀντιλήψεις;

Δι' αὐτὸ καὶ ὁ Gény ἐξετάζει τὸ σύστημα τοῦ Duguit μεταξὺ

1) Βλ. Duguit L'Etat, le droit objectif et la loi positive 1901 σελ. 23 κκ.

2) Science et Technique II σελ. 59.

3) Βλ. ἐπιστολὴν Michoud ἀναφερομένην ἐν Duguit, Transformations du droit privé 1913 σελ. 186.

των κριτικών συστημάτων χωριστά από το σύστημα της κοινωνιολογικής σχολής (1).

Διά να συμπληρώσω την εικόνα της εκτάσεως των έρευνών της κοινωνιολογικής σχολής θεωρώ αναγκαίον να υπομνήσω τας πολύ ενδιαφερούσας και πρωτοτύπους εργασίας της Σχολής δια το θρησκευτικόν πρόβλημα. Σημειώνω το βιβλίον των Hubert et Mauss, *Le Sacrifice, la Magie*, των ίδιων *Mélanges d'histoire des religions* (Paris 1909) και το σπουδαιότατον βιβλίον του Durkheim : *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (Paris 1912) ένθα έρευνά την άπλουσιότατην μορφήν της θρησκείας του τοτεμισμού όπως πιστεύουν αυτήν αι άγριαι φυλαί της Αύστραλίας.

Η θέσις της σχολής δια την θρησκείαν είναι ή έξης: αι προγενέστεραι θεωρίαι αι προσπαθήσασαι έπιστημονικώς να έξηγήσουν το θρησκευτικόν φαινόμενον ή απέδοσαν τούτο εις τά αισθήματα του πρωτόγονου ανθρώπου (φόβος του θανάτου, όνειρα κλπ.) καθώς ο Spenceer, ή εις θεοποίησιν των φυσικών δυνάμεων ως ο Max Muller. Κοινόν έλάττωμα των έξηγήσεων αυτών είναι ότι στηρίζουν την θρησκείαν επάνω εις πλανημένους ιδέας τας όποιας ή πείρα ταχέως θά διέψευδε. Η θρησκεία δέν είναι σύνολον ιδεών αλλά μάλλον σύστημα δυνάμεων από τας όποιας αισθάνεται ο πιστός ότι κατέχεται και κυριαρχείται. Η πηγή όμως των δυνάμεων αυτών πρέπει να εύρεθῆ έξω του ατόμου εις την ιδιαιτέραν ζωήν που έμφανίζεται εις τους συναθροισμένους ανθρώπους. Μία φιλοσοφία, λέγει ο Durkheim, ήμπορει να παραχθῆ εις την σιγήν της έσωτερικής σκέψεως αλλά όχι μια πίστις. Διότι ή πίστις είναι πρό παντός θέρημη, ζωή, ένθουσιασμός, έξαρσις της πνευματικής ένεργείας. Αλλά ή μόνη θερμή έστία από την όποιαν θά ήμπορούσαμε να ζεσταθούμε ήθικώς είναι εκείνη που σχηματίζει ή κοινωνία των όμοίων μας (2). Η θρησκεία είναι κατ' έξοχήν κοινωνικόν φαινόμενον, προήλθεν έξ ολοκλήρου και εις το δογματικόν και το τυπικόν μέρος από την έξαρσιν των ανθρώπων των συναθροισμένων εις έορτάς, τελετάς, και μυστικά δείπνα των πρωτοτόνων ανθρώπων, τά όποια με υποβλητικήν δύναμιν άπαράμιλλον περιγράφει ο Durkheim. Εις τον βίον του πρωτοτόνου ανθρώπου υπάρχει θεμελιώδης διάκρισις μεταξύ της συνηθισμένης ζωής άφ' ένδς και της συλλογικής έξ άλλου τρέλλας των θρησκευτικών συναθροίσεων όπου κάτω το μεγαλειότερο και άνώτερο κυριαρχοῦσε το άτομο. Η διάκρισις λοιπόν του *le s e r o s* (*sacré*) και του *le p r o f a n e* (*profane*) είναι το βασικόν στοιχείον εις την άρχικήν θρησκείαν.

(1) Βλ. Gény *αὐτ.* II σελ. 59.

(2) Durkheim, *Formes élémentaires* σελ. 607.

Εἰς τὰ συμπεράσματα αὐτὰ καταλήγει ἡ μελέτη τοῦ Durkheim διὰ τὸν τετετισμὸν τῶν Αὐστραλῶν ἀγρίων: τὸ τὸ τ ἔ μ εἶναι τὸ ὄνομα καὶ τὸ σύμβολον τῆς φυλῆς, εἶναι αὐτὴ αὕτη ἡ φυλὴ. Ἐκείνο ποῦ λατρεύουν λοιπὸν καὶ ἔχουν θεοὺς στίς διάφορες θρησκείας, κάτω ἀπὸ διάφορα ὀνόματα καὶ μορφῆς δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Ἡ θρησκεία ἐπομένως κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Durkheim εἶναι μία ἀσυνείδητος λατρεία τὴν ὅποιαν ἡ κοινωνία ἀποδίδει στὸν ἑαυτὸν τῆς εἶναι μία «sociolâtrie» φυσικὴ καὶ πρωτόγονος.—Σημειώδες εἶναι ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Durkheim συναντᾶται μὲ τὸν ὀρθόδοξο θετικισμὸ τοῦ Αὐγ. Comte ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστὸν, ἐδίδασκε τὴν θρησκείαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ἐπίσης σημειῶνται, ὅτι εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ Durkheim, καθὼς τουλάχιστον ἐξεδηλώθη εἰς τὰ τελευταῖα του ἔργα, τὸ θρησκευτικὸν φαινόμενον εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν κοινωνικὸν φαινόμενον ποῦ βαθειὰ χαρακτηρίζει τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, καὶ ἐπομένως ἀποκρούει κάθε θεωρίαν (ὅπως τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ) ποῦ εἰς τὸν οἰκονομικὸν παράγοντα δίδει τὴν σπουδαιότεραν σημασίαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἡ γενικὴ ἐπισκόπησις τοῦ ἔργου τοῦ Durkheim καὶ τῆς σχολῆς του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ρίψωμε ἕνα κριτικὸ βλῆμμα εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν του.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς γενικῆς πνευματικῆς κινήσεως καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ὀρισμένων ἀρχῶν τῆς σχολῆς τοῦ Durkheim, κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν «ἡ δημιουργία καὶ ἀνάπτυξις τῆς σχολῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ ἀπὸ τὰς περισσότερον κτυπητὰς πρωτοτυπίας τῆς ἐποχῆς μας, καθὼς λέγει ἕνας κριτικὸς τῆς συγχρόνου πνευματικῆς Γαλλίας, ὄχι μόνον μὲ τὰς ἐργασίας ποῦ ἐμπνέει ἢ τὸ πλατὺ πρόγραμμα ποῦ προτείνει εἰς τοὺς ἐρευνητὰς τοῦ μέλλοντος ἀλλ' ἀκόμη μὲ τὰς νέας ἰδέας καὶ ἀπόψεις ποῦ ὑποβάλλει εἰς σκεπτομένους οἱ ὅποιοι μολοντοῦτο δὲν ἔχουνε τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὰς θεωρίας τοῦ Durkheim. Ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικῆς ἐπιδράσεως εἰσάγεται σιγὰ-σιγὰ εἰς ὅλα τὰ προβλήματα, τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν ἢ τῆς λογικῆς, τῆς θρησκείας ἢ τῆς ἠθικῆς» καὶ εἰς πολλὰ σημεῖα, αἱ ἰδέαι τοῦ Durkheim κατ' ἀγέλπιστον τρόπον συμπύκνουν ἢ συνδυάζονται μὲ τὰς θέσεις τοῦ Bergsonisme. Ἀσφαλῶς εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ἢ θετικὴν τάσιν ἔδωκε σήμερον τὰ νεώτερα καὶ πολυτιμώτερα ἀποτελέσματα. Θὰ ἔχετε ἴσως τὸ ἐνδιαφέρον νὰ ἀκούσητε ποῖα τὰ κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τοῦ Durkheim καὶ τοῦ Bergson.—1. § Ἡ ἰδέα τῆς σχετικότητος τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς, ἢ ὅποια κατὰ μὲν τὸν Bergson ¹⁾ εἶναι δημιουργήμα

1) Βλ. Evolution Créatrice.

των πρακτικών αναγκών του βίου κατά δε τον Durkheim κοινωνικών προϋόν, προσαρμογή προς τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἰς τὸ σημεῖον δὲ αὐτὸ θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ συμφωνοῦντας καὶ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ λεγομένου πραγματισμοῦ πολὺ διαδεδομένου εἰς τὰς Ἀγγλοσαξωνικὰς χώρας (James εἰς Ἀμερικὴν, Schiller εἰς Ἀγγλίαν).— Ἄλλη ἰδέα κοινὴ τοῦ Durkheim καὶ τοῦ Bergson εἶναι ἡ ἀρνήσις ἐνιαίας ἐξελίξεως ψυχῆς ἢ κοινωνικῆς: ὁ μὲν Bergson ὡς γνωστὸν διεκδικεῖ τὴν ἀπόλυτον πρωτοτυπίαν τῆς ἐξελίξεως ἢ ὅποια εἶναι δημιουργικὴ, ὁ δὲ Durkheim ἀποκρούει τὴν ἰδέαν τῆς ἐνιαίας προόδου ὡς τὴν εἶχαν δεχθῆ παλαιότεροι ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Comte, καὶ δέχεται μόνον καθὼς εἴπαμε παραπάνω μίαν διακλάδωσιν πολύπλοκον τῆς ἐξελίξεως ὄχι τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ τῶν διαφόρων κοινωνιῶν. Καὶ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀποτελεῖ ἴσως τὸ χαρακτηριστικώτερον ὁλοκλήρου τῆς συγχρόνου σκέψεως εἰς τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖ ὁ Pluralisme.

Ἄλλο τέλος κοινὸ ποῦ θὰ εὑρίσκε κανεὶς μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων εἶναι ἡ εἰδικότης τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, εἰδικότης ἢ ὅποια τοὺς προσδίδει ἰδιαίτερον πειστικὸν χαρακτήρα ποῦ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξηγήσῃ τὰ μὲν ἐκ τῶν δέ.

Εἶδαμε πῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα κατὰ τὸν Durkheim εἶναι σύνθετα καὶ ἰδιοφυῆ, δὲν ἤμποροῦν δὲ νὰ ὑπαχθῶν οὔτε εἰς βιολογικὰ οὔτε εἰς ἀτομικά.

Ὁ Bergson ἀπ' ἐτέρου θὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ψυχολογικὸν γεγονός ὡς αὐτοτελὲς καὶ πειστικῶς πρωτότυπον χωρὶς νὰ διστάσῃ νὰ δεχθῆ καὶ νὰ ἐξετάσῃ ψυχολογικὰ δεδομένα ποῦ μᾶς παρουσιάζονται ἀμέσως ὡς ὑποσυνειδήτα.

Ἄλλ' ἂν ἀπὸ τῆς γενικωτέρας αὐτῆς γωνίας ὁ Durkheim φαίνεται ὅτι συγγενεῖ μετὰ τὸν Bergson καὶ τὴν σύγχρονον πνευματικὴν σκέψιν, θὰ ἐκινδυνεύαμε νὰ πέσωμεν εἰς σύγχυσιν ἂν δὲν τονίσωμεν τὴν μεγάλην ἀντίθεσιν ποῦ χαρακτηρίζει τὴν κοινωνιολογικὴν σχολὴν ἀπὸ τὰ ἄλλα σύγχρονα ρεύματα. Καὶ ἡ ἀντίθεσις ἐμφανίζεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ τελειολογικὸν μέρος τῆς θεωρίας τοῦ Durkheim, ἐκεῖ δηλ. ποῦ προσπαθεῖ ὄχι πλέον νὰ ἀναλύσῃ περιγράφῃ καὶ ἐπιστημονικῶς ἐξηγήσῃ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα ἀλλὰ νὰ μᾶς δώσῃ ὁδηγὰ νήματα τῆς κατευθύνσεως τῆς κοινωνικῆς μας ζωῆς. Εἴπαμε δὲ παραπάνω πόσο σημασίαν ἀπέδιδεν ὁ Durkheim εἰς τὰ πρακτικὰ συμπεράσματα τῶν κοινωνικῶν ἐρευνῶν, χωρὶς τὰ ὅποια ἔλεγεν ὅτι αἱ μελέται του δὲν θὰ ἤξιζον τὸν κόπον οὔτε μίαν ὥραν.

Εἰς τὴν μελέτην του διὰ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας (1) λ. χ.

(8) Division κτλ. σελ. 382, 450—451.

προσπαθών να εξαγάγη πρακτικά συμπεράσματα εκ τῆς ἐρεύνης του, εὐρίσκει ὅτι αἱ τάσεις πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ δημοκρατικὴν ἰσότητα ποῦ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴν μας εἶναι ἀπὸ τὰς μᾶλλον δικαιολογημένας «ἰδιότητες εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῶν μεταβολῶν ποῦ παρουσιάσθησαν εἰς τὴν σύστασιν τῶν κοινωνιῶν... Ἡμπορεῖ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι αἱ τάσεις αὗται θὰ γίνουσι περισσότερο ἀπαιτητικαί, ἂν ὅπως πιθανῶς προβλέπεται, οἱ ὄροι ποῦ κυριαρχοῦν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν μένουσι οἱ ἴδιοι». Καὶ πάρα κάτω λέγει «εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνίας τὸ καθήκον δὲν εἶναι νὰ ἐκτείνωμεν κατ' ἐπιφάνειαν τὴν δρᾶσιν μας ἀλλὰ νὰ τὴν συγκεντρῶνωμεν καὶ εἰδικεύωμεν» καὶ ὅτι «τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ἀδελφοποιήσεως δὲν ἠμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ παρὰ μόνον κατὰ τὸ μέτρον τῆς προόδου τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας». Τὸ βιβλίον του περὶ αὐτοκτονίας καταλήγει ἐπίσης εἰς τὸ πρακτικὸν συμπέρασμα, ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὸ ἀσθενικὸν αὐτὸ φαινόμενον πρέπει νὰ συσφιγξώμεν τὰς ἐπαγγελματικὰς ἑνώσεις (1).

Ἄν ὅμως ἡ μέθοδος καὶ ἡ ἐρευνα τοῦ Durkheim μᾶς παρέχουν μερικὰ ἀποσπασματικὰ στοιχεῖα πρὸς κατεύθυνσιν τῆς ζωῆς μας εἶναι αὐτὰ ἀρκετὰ ὥστε νὰ στηρίζουν τὴν φιλοδοξίαν, ὅτι μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν ἠμποροῦμε νὰ λύσωμε τὸ ὄλον πρόβλημα τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς τοῦς τελικοῦς σκοποῦς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς; Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ κατὰ τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς κριτικὴ ὑπῆρξεν ἔντονος καὶ αὐστηρά.

Ἡ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ὅπως τὴν ἐφαρμόζει ὁ Durkheim, εἶπον, ὅτι βεβαίως εἶναι γόνιμος καὶ χρήσιμος εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύψῃ γωνίας τινὰς τοῦ πολυπλόκου κοινωνικοῦ φαινομένου καὶ νὰ ἀνεύρῃ μάλιστα καὶ δευτερεύοντας σκοποῦς οἱ ὁποῖοι λαμβανόμενοι ὡς μέσα ἀποδειχθέντα ἐκ τῆς πείρας δύνανται νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἐπιτυχίαν ὀρισμένων ἄλλων σκοπῶν. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν—λέγει ὁ Gény 2) εἶναι ὅτι ἡ κοινωνιολογικὴ μέθοδος ἠμπορεῖ μόνη νὰ μᾶς παράσχω τοῦς σκοποῦς, ἀπὸ τοῦς ὁποῖους ἐξεργᾶται ἡ κατεύθυνσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Αὐτὴ ἡ θεμελιώδης διάκρισις μεταξὺ κανονικοῦ καὶ παθολογικοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ὡς εἶδομεν στηρίζει ὁ Durkheim, τὸ διωκτὸν μιᾶς ἐπιστημονικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, βασιζέται ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς ἓν αἴτημα τὸ ὅποιον δὲν στηρίζεται εἰς τὰ πράγματα. Ὅτι δηλ. πρέπει νὰ ἀκολουθῶμεν τὸν κανόνα καὶ οὐχὶ τὴν ἐξαίρεσιν, ὅτι ὁ κανὼν, ἡ ποίησις, ὡς τοιοῦτος, ἔχει ἰδιαιτέραν ἀξίαν, τὸ ὅποιον προφανῶς ὑπερβαίνει τὰ ἀπλᾶ δεδομένα τῆς πείρας, ἐπὶ τῆς

(1) Suicide 1897 σελ. 434 ἐκ.

2) Διότι II σελ. 88.

όποιος ἐν τούτοις ἠθέλησε νὰ στηρίξῃ ὅλον τὸ οικοδόμημα ὁ Durkheim, ἄληθῶς εἰς τὸ βάθος ὅλης αὐτῆς τῆς θεωρίας εἶναι ἡ ἰδέα ὅτι αἱ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καθὼς μᾶς τὰς ἀποκαλύπτει ἡ ἀντικειμενικὴ παρατήρησις, πρέπει νὰ ρυθμίζουσιν καὶ εἰς τὸ μέλλον τὴν ζωὴν μας, ἐνῶ ἀκριδῶς τὸ ἐρώτημα εἶναι διατι ἐκείνο τὸ ὅποιον γίνεσθαι πρέπει καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ γίνεσθαι ; Εἶναι ἡ παλαιὰ ἀντίρρηση τοῦ Kant ὅτι προκειμένου περὶ ἠθικῶν νόμων ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι συμβαίνει εἰς τοὺς φυσικοὺς — ἡ πείρα δὲν ἔμπορει νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγός· «und es ist höchst verwerflich die Gesetze über das was ich tun solle, von demjenigen herzunehmen oder einschränken zu wollen was getan wird».

Νομίζω δὲ, ἡ ἀντίρρηση αὐτὴ εἶναι ἀκαταμάχητος. Ἄληθῶς εἶναι ριζικὴ ἡ ἀδυναμία τοῦ νὰ ἐξηγήσῃ κανεὶς ὁλόκληρον τὸν ἠθικὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ περιωρισμένα μέσα ποῦ παρέχει μία μέθοδος αὐστηρῶς ἀντικειμενικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, ἀπ' αὐτῆς δὲ τῆς ἀπόψεως δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτυχοῦσα ἡ μεγαλοφυΐα ἄλλως — ἀπόπειρα τοῦ Durkheim. Τὴν ὁμολογίαν δὲ τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς ἔμπορει νὰ τὴν εἰπῇ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς Σχολῆς. Χαρακτηριστικὸν λ. χ. εἶναι ὅτι ὁ Lévy-Brühl ἀπκνυτῶν εἰς μερικὰς κριτικὰς εἰς τὸν πρόλογον τῶν νεωτέρων ἐκδόσεων τοῦ βιβλίου του «La morale et la science des Moeurs» ἀναγνωρίζει ὅτι «ὠρισμένοι ἱγενικοὶ καὶ ἐνστικτώδεις σκοποὶ» εἶναι ἀναγκαῖοι ὡς λ. χ. «ὅτι τὰ άτομα καὶ αἱ κοινωνίαι θέλουσιν νὰ ζοῦσιν καὶ νὰ ζοῦσιν ὅσον τὸ δυνατόν καλύτερα, κατὰ τὴν πλατυτέρα ἔννοια τοῦ ὄρου» καὶ ὅχι μόνον αὐτὸ ἀλλὰ καὶ «εἰδικώτεροι σκοποὶ» οἱ ὅποιοι ποικίλλουσιν ἀναλόγως τῆς καταστάσεως τῶν γνώσεών μας καὶ οἱ ὅποιοι χρησιμεύουσιν ὡς «κριτήρια ἀξιών» ἐπίσης εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν θεμελίωσιν ἠθικῶν κανόνων.

Ἄλλ' εἶνε φανερόν ὅτι τοιαύτη ὁμολογία ἀποτελεῖ προδοσίαν τῶν ἀρχῶν τοῦ ὅλου συστήματος.

Συμπεραίνω ὅτι αἱ ἐρευναι τοῦ Durkheim καὶ τῆς Σχολῆς τοῦ ἀποτελοῦσιν πολυτιμωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνάλωσιν περιγραφῆν καὶ ἐξήγησιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ ἔργον τοῦ εἶναι βιώσιμον καὶ δεκτικὸν τελειοποιήσεως καὶ συμπληρώσεως. Ἄλλὰ ἀδυνατεῖ τοιοῦτον σύστημα νὰ μᾶς δώσῃ τὸ κλειδί ὁλοκληροῦ τοῦ προβλήματος τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς. Καὶ τοῦτο εἶναι μοιραῖον, διότι ἡ ἀφετηρία τῆς μεθόδου εἶναι στενὴ διὰ τὴν ἔκτασιν τοῦ προβλήματος. Μὲ τὸν κίνδυνον νὰ πέσωμεν εἰς ἕνα ἀνίατον ἠθικὸν σκεπτικισμόν εἶναι ἀνάγκη νὰ συμπληρώσωμεν εἰς τὸ σημεῖον

αυτό τήν γνώσιν μας από πηγὴν ἄλλην, ἀπὸ τήν ὅποσαν πηγάζει ή ζωή και ή δράσις. Ἐν ή πηγὴ αὐτὴ δὲν ὀνομάζεται ἐπιστήμη ἀλλὰ συναίσθημα, διαίσθησις, πίστις τί πειράζει πρέπει νὰ τήν ζητήσωμε παντοῦ ὅπου ὑπάρχει διὰ νὰ δώσωμε ἰκανοποιητικὴ λύσιν εἰς τὰ ἀγωνιώδη προβλήματα τοῦ δικαίου και τῆς ἠθικῆς, λύσιν τήν ὅποσαν ἐπιτακτικώτατα ἀπαιτεῖ ή τραγικῶς παραπαίουσα σύγχρονος ἀνθρωπίνη συνείδησις!

